I.
Ideové východiská národnostnej politiky v období dualizmu

Národnostný zákon z roku 1868 a pojem „uhorský politický národ"

Literatúra, ktorá sa venuje východisku chápania národa v období dualizmu, teda pojmu *uhorský politický národ,* ktorý národnostný zákon z roku 1868 definuje ako *„nedeliteľný, jednotný uhorský národ"*, je jednotná iba v tom, že kategórii politický národ predchádzali vo vývine uhorského chápania pojmu národ významné a viacvrstevné udalosti. Kategória „uhorský politický národ", ktorú už dávnejšie presadzoval Ferenc Deák, pričom s mimoriadnym dôrazom tak urobil práve počas diskusie v sneme o národnostnom zákone, keď ju osobitným návrhom presadil, predstavovala súčasne „požiadavku pokračovať v nadvláde, ktorá sa z veľkej časti skonštituovala v období feudalizmu"[1], „koherenciu vedomia hungarus", ciele romantického liberalizmu, ktorý sa v znamení integrity liberálneho uhorského štátu snažil o obnovu[2], v krajine snažiacej sa v dualistickom systéme o konsolidáciu znamenala ďalej „kvalifikovanie občianskych rámcov ako národné"[3], „dogmatizovanie" historicky dokázateľného primátu maďarského etnického národa[4] a „ideologickú koncepciu bez skutočného spoločenského krytia"[5].

---

[1]SÁNDOR, VILMOS: A magyar uralkodó osztályok nemzet-állam eszméje (Idea národa-štátu uhorských vládnucich tried). Történelmi Szemle 1960, s. 329.

[2]NÉMETH, G. BÉLA: A magyar századvég irodalmának általános előzményei (Všeobecné východiská maďarskej literatúry na prelome storočí). Valóság 1985, č. 3, s. 51.

[3]SZŰCS, JENŐ: Történeti „eredet"-kérdések és nemzetiségi tudat (Otázky historického „pôvodu" a národnostné povedomie). Valóság 1985, č. 3, s. 34.

[4]GERGELY, ANDRÁS: A 19. századi magyar nemzetfelfogások (Maďarské chápania národa v 19. storočí). Mozgó Világ 1983, č. 3, s. 123. Politická koncepcia národa sformulovaná v národnostnom zákone vznikla podľa Andrása Gergelya *„z rozšírenia šľachtického chápania národa nepoznajúceho etnický princíp na všetkých obyvateľov a neobsahuje jazykové kritérium. Presnejším súčasným pojmom by sme dnes nehovorili o maďarskom, ale uhorskom politickom*

Spomedzi udalostí, ktoré nesporne determinovali vývoj v období dualizmu, by sme chceli vyzdvihnúť iba jeden aspekt, a to poučenie vyplývajúce z rozporov medzi maďarským národom a ostatnými uhorskými národnosťami a z ozbrojených konfliktov medzi nimi v rokoch 1848/1849: rozšírenie práv rovnako na každú národnosť položilo síce v roku 1848 základy pre vytvorenie občianskej spoločnosti, no vo vnútri takto sa črtajúceho politického národa, bez právneho a politického usporiadania daných etnických členitostí, sa vedúce vrstvy národností a nimi riadené politické hnutia nestotožnili s Uhorskom zápasiacim o nezávislosť.

Maďarský generálny štáb revolúcie prepásol historickú šancu, keď nové rámce v mnohých ohľadoch revolučne chápanej občianskej spoločnosti síce deklarovali verejné právo a individuálnu slobodu, no nebrali, respektíve iba oneskorene brali do úvahy požiadavky organizujúcich sa etnických spoločenstiev (národností). Rozšírenie práva, ktoré bolo prezentované ako všeobecné, sa však zastavilo pred realizáciou bezpochyby rozsiahlych a v revolučných rokoch aj nevyhnutne radikálnych požiadaviek národnostných kolektívov. Zladenie politického (štátneho) a etnického (jazykovo-kultúrneho) národného princípu by bolo umožnilo, aby sa národnosti v krajine – ako zrovnoprávnené súčasti jednotného politického národa – obohatili o spoločné zážitky, ktoré mohli byť neskôr významným prvkom historickej legitimity vnútornej federalizácie krajiny, a tak konsolidovať jej národnostnú štruktúru.[6]

Maďarský boj za slobodu, ktorý sa skončil pri Világosi, však na obidvoch stranách nahromadil skúsenosti s presne opačným znamienkom. Maďarská strana pokladala za „existenciálnu otázku, ktorá tvorí temné pozadie národnej myšlienky", najmä nebezpečenstvo panslavizmu stelesneného intervenciou cárskeho Ruska, boj proti nemu a vytvorenie mocenskej situácie, ktorá by zabezpečila zachovanie Uhorska. Historické poučenie národností z rokov 1848–1849 sa zasa odzrkadlilo v početnejšom hľadaní tých politických možností, ktorých výsledkom by mohli byť národné autonómie.

O necelých dvanásť rokov neskôr, v čase obnovy ústavných pomerov, Maďari ako aj Nemaďari nutne siahli späť k roku 1848. Národnostnopolitické experimenty absolutistickej moci signalizovali váhu národnostnej otázky, ako aj to, že uspokojivé riešenie sa dá dosiahnuť iba na základe dohody zainteresovaných strán. Národnostný podvýbor utvorený snemom v roku 1861 a v tom istom roku sformulované rumunské, srbské a slovenské národnostné programy zhodne pokladali za najdôležitejší krok, ktorý mal nadviazať na rozširovanie práv z roku 1848, vyriešenie otázky národnostných práv. Účastníci slovenského národného zhromaždenia v Turčianskom Svätom Martine 6.–7. júna 1861 sa veľmi jednoznačne vyjadrili o tom, ako si predstavujú dlho očakávaný zákon, ktorý mal

národe." Tamže, s. 122. Podľa nášho názoru si tvorcovia národnej koncepcie národnostného zákona z roku 1868 na rozdiel od šľachtického chápania národa boli vedomí významu etnického princípu, no poznali jeho dezintegračné dôsledky, preto sa ho pokúsili v novom pojme národ uplatniť iba v obmedzenej miere, a to v jazykových a kultúrnych súvislostiach. Druhou otázkou je, že prevážili intolerantné interpretácie, ktoré chceli etnický princíp úplne eliminovať, teda oficiálna interpretácia maďarského politického národa reprodukovala situáciu, ktorá bola charakteristická pre šľachtické ponímanie národa.

[5]GERGELY, ANDRÁS: A 19. századi magyar nemzetfelfogások, c. d., s. 123.

[6]O premárnených národnostnopolitických šanciach v období revolúcie a boja za slobodu pozri SPIRA, GYÖRGY: A nemzetiségi kérdés története a negyvennyolcas Magyarországon (Dejiny národnostnej otázky v Uhorsku v roku 1848). Budapest 1980, s. 116–118.

vyriešiť otázky národnej rovnoprávnosti: „*Naše povedomie kategoricky hovorí, že my, hornouhorskí Slovania, sme presne taký istý národ ako Maďari, alebo hociktorý iný národ tejto našej spoločnej vlasti, z čoho, ak národná rovnoprávnosť spolu s občianskou slobodou nechce byť iba chimérou, samo od seba vyplýva, že ako národ nemôžeme mať menej práv ako ktorýkoľvek iný národ našej vlasti.*"[7]

Najdôležitejšou požiadavkou národnostných programov bola autonómia nemaďarskými národnosťami obývaných území; respektíve podľa uznesenia rumunských zhromaždení v Sibiu a Alta Julii zachovanie samostatnosti Sedmohradska, v konečnom dôsledku teda vnútorné členenie krajiny podľa národností. Poslanec juhouhorskej liberálnej srbskej strany Michal Polit odvodzoval legitimitu týchto úsilí priamo od uhorskej revolúcie: „*Hybnou silou zákonodarstva v roku 1848, ktoré dalo všetkým obyvateľom Uhorska slobodu a ustanovilo demokratické inštitúcie, bolo, že všetci obyvatelia Uhorska, totiž rôzne národnosti splynú s tou národnosťou, ktorá si vybojovanie tejto slobody privlastnila: teda s maďarskou národnosťou.*"[8] Podľa Polita to však bola osudná chyba, veď demokracia sa v nijakom prípade nezhoduje s výlučnosťou maďarského národa: „*Dôsledkom demokracie v Uhorsku môže byť iba to, že sa nevytvorí národný, ale národnostný štát.*"[9]

Návrh zákona z 25. júna 1867, ktorý vytvoril nový národnostný podvýbor snemu pod vedením Pála Nyáryho, pokladal za možné zaručiť „rovnoprávnosť národností žijúcich v krajine" iba po tie hranice, „v rámci ktorých *bude zaručená politická jednota krajiny, teda jej územná celistvosť a jednota zákonodarstva a štátnej správy*".[10] Návrh zákona, ktorý vypracoval podvýbor, stanovil zrovnoprávneniu národností tri medze: jednota štátu, politická integrita chápaná zrejme v duchu idey svätoštefanskej koruny a zákaz deliteľnosti verejnej správy. Z hľadiska jednoty štátu mohlo predstavovať problém Chorvátsko, ku ktorému sa vo všetkých ohľadoch pristupovalo ako k osobitému prípadu, nikto však nevystúpil proti politickej integrite Uhorska. Formulácia o verejnosprávnej celistvosti štátu však vyvolala všeobecný protest, veď jej dôsledkom bolo ignorovanie autonomistických zámerov národností.[11]

Podľa Svetozara Miletića by bolo v prípade Chorvátska, Slavónie a Dalmácie, respektíve Sedmohradska, potrebné aj štátoprávne vyjadrené riešenie (federácia) a v prípade ostatných národnostných regiónov zasa politické usporiadanie v rámci župných samospráv.[12] Národnostní poslanci predložili návrh, v ktorom menšiny žiadali pre *šesť celokrajinských národov* okrem „vyrovnania podľa národností", čo znamenalo vnútornú fe-

[7]KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. (Dokumenty k dejinám národnostnej otázky v období dualizmu.) Zv. I. 1867–1892. Budapest 1952, s. 29.

[8]Képviselőházi Napló 1872–1875, zv. XI., s. 190–191.

[9]Tamže, s. 191.

[10]KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 28.

[11]Podľa rumunského poslanca Johanna Popovici-Dessenaua by župy oprávnené slobodne používať jazyk národností neohrozovali teritoriálnu a verejnosprávnu jednotu krajiny o nič viac než už existujúci systém municípií. Tieto župy by sa totiž od ostatných líšili iba lokálnym uplatnením rovnoprávnosti, keďže je v nich „*povolené, aby jazyk nemaďarských národností mal aspoň v municípiách také práva, aké má maďarský jazyk vo vláde a zákonodarstve.*" KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 155.

[12]Tamže, s. 147.

deralizáciu, aj pomerné rozdelenie štátnych úradov a zastupiteľstiev, ako aj prostriedkov štátneho rozpočtu na národné ciele.[13]

Národnostný zákon (zák. č. XLIV/1868) v paragrafoch 2 až 5, ktoré hovorili o používaní jazyka v orgánoch miestnej samosprávy, pôvodne ponechal pre národnostné jazyky v jednotlivých župách pomerne široký priestor, čo niekoľkí národnostní poslanci – upustiac od vyrovnania podľa národností – boli ochotní prijať ako základ pre obojstranný kompromis.[14] Je však faktom, že podvýbor Pála Nyáryho a výbor, ktorý návrh zákona vypracoval, vo svojej práci dôsledne uplatňoval imperatív verejnosprávnej integrity, čo v porovnaní s návrhom národnostného zákona z roku 1861 podstatne znížilo už aj tak nízke šance dosiahnuť kompromis.

Kompromis neskôr úplne vylúčila kategorická téza v úvodnej vete Deákovho návrhu zákona, ktorá sa vzťahovala na základné ideové východiská ústavy a z politického hľadiska na jednotný uhorský národ. Deák vo svojom neočakávanom prejave zdôraznil: „*... jednoducho hovorím, že moje presvedčenie v horeuvedených otázkach je také, že v Uhorsku existuje jeden politický národ, jednotný, nedeliteľný maďarský národ, ktorého rovnoprávnym členom sú všetci občania krajiny, nech patria k hociktorej národnosti.*"[15] Samo osebe by takéto akcentovanie jednoty maďarského politického národa nebolo dôvodom na lámanie chleba, veď to isté obsahoval už aj návrh podvýboru z roku 1861, lenže v ňom figurovali aj kolektívne práva národností. Tie však z Deákovho, ako aj z Eötvösovho návrhu vypadli. To, že deklarácia politického národa by nebola neprekonateľnou prekážkou, okrem iného dokazujú aj dva národnostné prekleňovacie návrhy, v ktorých sa spomína pojem politický národ, pravda, nie s prívlastkom *maďarský*, ale *uhorský*.[16]

[13]Tamže, s. 5–9.

[14]Napríklad rumunský poslanec Vincenţiu Babeş, odvolávajúc sa na súhlas ostatných národnostných poslancov, nepokladal „vyrovnanie" za nevyhnutné. Gréckokatolícky biskup vo Varadíne Josip Popp zdôraznil už zákonom predpísané povinnosti štátu voči rozvoju národnostných kultúr, pričom odmietol národnostné autonómie: „*... slávnostne doznávam, že z Uhorska sa nedá súčasne urobiť aj Rumunsko, Srbsko, Germánia, Slávia. Priznávam, že Uhorsko je domovom iba pre Maďarov, že Boh dal túto zem Maďarom.*" Tamže, s. 152, 159.

[15]Tamže, s. 130. Na pochybnosti, skrývajúce sa za koncepciou, poukazuje napríklad iná veta Deákovho prejavu: „*Nehovorím, aby sme teraz rozhodli, že všetci obyvatelia Uhorska tvoria jeden politický národ, ale v úvode (v preambule – L. Sz.) sa na to odvolávam ako na skutočný fakt.*" Tamže, s. 131.

[16]Prvý paragraf tzv. rumunského prekleňujúceho návrhu Vlada-Popoviciho z roku 1861 znel: „Rôzne oblasti Uhorska vo väčšom počte hromadne obývajú národy s osobitým jazykom, a to Rumuni, Slovania, Srbi, Rusi a Nemci, ktorí sú považovaní za národy s rovnakými právami ako maďarský národ a ktorých súhrn tvorí politický národ Uhorska." KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 45. Podpredseda Matice slovenskej, jediný slovenský poslanec snemu a vedúci predstaviteľ rodiacej sa Slovenskej národnej strany Viliam Pauliny-Tóth vo svojom návrhu zákona, ktorý predložil v októbri 1870, vyriešil túto dilemu takto: „*V Uhorsku jest jeden politický národ, národ to uhorský, zložený z nasledujúcich genetických národov: Maďarov, Románov, Slovákov, Srbov, Rusínov a Nemcov.*" Svoj návrh publikoval Pauliny-Tóth v článku Návrh zákona o urovnoprávnení národností v Národných novinách 23. októbra 1870. Článok publikuje aj BOKES, FRANTIŠEK *(red.)*: Dokumenty..., zv. II., c. d., s. 273–275. Návrh národnostného zákona, ktorý spoločne pripravili nezávislí a národnostní poslanci, neobsahoval pojem politický národ: je v ňom reč o „historických" a „zdomácnených" národoch krajiny, ktorých súhrnný názov mal byť uhorský národ („peuple hongrois"). KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 225.

Podľa rusínskeho poslanca zo Šarišskej župy bolo najpodstatnejším a vzhľadom na polstoročie dualizmu najvážnejším protirečením národnostného zákona to, že *„mlčaním ignoruje reálnu a zákonnú existenciu národov v krajine a uchyľuje sa k podstatnému obmedzeniu individuálnej slobody pri používaní jazyka, čím tak kladie základy v najnovších časoch čoraz viac sa rozmáhajúcemu úsiliu, ktoré priamo popiera existenciu nemaďarských národov, uznáva iba maďarský národ (sic!) a snaží sa ho ako domnelý politický národ pokladať za ľud krajiny, teda politický faktor štátu"*.[17]

Východisková národnostná situácia v mnohonárodnostnom Uhorsku bola klasickým prípadom protikladu organizovania sa národnej spoločnosti na etnickom základe a na základe politických kritérií: národ s etnickou podstatou sa mohol organizovať *„na základe záujmov existujúceho alebo v budúcnosti založeného národného štátu alebo na základe záujmov, ktoré sa viažu na právne postavenie národa v rámci väčšieho štátneho celku"*. Do toho prvého sa príslušník národa narodil, príslušníkom politického národa sa každý môže stať iba na základe vedomého rozhodnutia.[18]

Deklarácia národnej politickej jednoty sa stala pre uhorských Rumunov, Srbov, Slovákov, Nemcov a Rusínov nebezpečnou najmä preto, lebo z dejín maďarského nacionalizmu v 19. storočí a z argumentácie publicistických diskusií v šesťdesiatych rokoch sa dala vyčítať snaha posilniť supremáciu maďarského národa. Národnostní politici citlivo vnímali aj pascu skrývajúcu sa v ústavnoprávnej a štylistickej bravúre preambuly Deákovho návrhu: menovite to, že nedeliteľnosť a individualita uhorského národa môže v budúcnosti slúžiť aj ako právny základ pre negáciu národnej existencie národností.

Je nanajvýš charakteristické, že práve Kálmán Tisza, ktorý takéto obavy povýšeneckým tónom odmietal, bol ten, kto po uplynutí necelých siedmich rokov v sneme už ako ministerský predseda o majetku zrušeného slovenského národného spolku Matice slovenskej, v stanovách spolku spomínaného ako majetok „slovanského národa", vyhlásil: „hľadal som v Uhorsku majiteľa, no nevedel som ho nájsť".[19] Splývanie pojmov etnický (t. j. maďarský) a uhorský politický národ bolo v roku 1868 iba domnelé, no od polovice sedemdesiatych rokov sa stalo – napriek stanovisku členov nezávislej strany, neskôr aj spomedzi nich iba bojom Lajosa Mocsáryho v zadnom voji, ktorý môžeme smelo označiť za heroický – jedným z účinných prostriedkov maďarského nacionalizmu v období dualizmu. Národnostné kritiky, analýzy a programy z tohto dôvodu požadovali najmä oddelenie týchto dvoch pojmov, dokumentovali zo svojej strany bezpochyby chýbajúce, alebo aspoň nedostatočné spoločenské krytie pojmu politický národ, respektíve manifestovali vlastnú jazykovo-kultúrnu, národnú samostatnosť.

V dôsledku prvotného etatizmu politického národa maďarské interpretácie čoraz viac podčiarkovali spomedzi viacerých významov tohto pojmu význam *štátotvorný* národ,

[17]Tamže, s. 142.

[18]SZABÓ, MIKLÓS: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében (Maďarské chápania národa v prvej polovici 20. storočia). Mozgó Világ 1983, č. 4, s. 50.

[19]Képviselőházi Napló 1875–1878, zv. III., s. 195. Bezpochyby ironickú poznámku ministerského predsedu Kálmána Tiszu až dodnes mnohí interpretujú tak, že ňou Tisza poprel existenciu slovenského národného spoločenstva, hoci Tisza spochybnil sčasti existenciu „slovanského národa", ktorý sa uvádzal v oficiálnom maďarskom preklade stanov Matice, a sčasti zasa – na základe stanoviska o jednote uhorského politického národa – samostatnosť Slovákov v rámci politického národa.

čím čoskoro zatlačili do úzadia – taktické a veľmi dôverčivé – federatívne interpretácie národnostných politikov. Podžupan Zvolenskej župy, autor veľmi vplyvných historických prác, poslanec snemu a priekopník do slepej uličky šovinizmu zblúdilého štátneho nacionalizmu Béla Grünwald, ktorý podporoval úplné zoštátnenie a centralizáciu verejnej správy, pokladal mnohonárodnostnú štruktúru krajiny za úplnú fikciu a národnostný zákon bol preňho neprijateľným ústupkom. V tomto duchu požadoval pre štát plnú moc, aby sa z uhorskej spoločnosti vylúčili nemaďarské prvky, ktorých existenciu pokladal za prechodnú: *„Je skutočne nerozumné, ak sa v týchto podmienkach nevyužívajú štátne prostriedky na expanziu Maďarov alebo aspoň na ich ochranu, pričom asimilácia cudzích prvkov bola zverená abstraktnému princípu dobyvačnej sily kultúry a na výsledok sa čaká s rukami založenými v lone. Aj tu, ako všade inde, môže úspech zaručiť iba vypätá, dôsledná cieľavedomá práca."*[20]

Premyslenejšia, omnoho rozvážnejšia a liberálnejšia koncepcia postupnej maďarizácie politického národa, ktorá sa líšila od Grünwaldovho extrémneho chápania, bola najautentickejšie sformulovaná v dielach Gusztáva Beksicsa. Beksics v jednej zo svojich najlepšie vypracovaných štúdií – odvolávajúc sa na národnostný zákon – napísal o vzťahu medzi štátom a národom, o národnoštátnych funkciách politického národa toto: *„Táto deklarácia zákona* (odvoláva sa na preambulu – L. Sz.) *urobila aj z Rumunov, ktorí boli predtým pokladaní za verejnoprávnych pária, rovnoprávnych príslušníkov maďarského národa, pričom keď takto určila nerozbornú jednotu maďarského národa, teoreticky už vylúčila všetky úsilia o federáciu. Totiž tam, kde je jednotný subjektívny pojem štát a národ, tam je nevyhnutne jednotný aj samotný štát."*[21]

Otázka reality uhorského politického národa zostala jednou z najdiskutovanejších otázok celého obdobia. Na rozdiel od pôvodného Eötvösovho a Deákovho chápania – podľa ktorého je politický národ založený fakticky na kultúrnych spoločenstvách a politickej jednote národností v krajine – sa už v priebehu sedemdesiatych rokov objavila interpretácia, ktorá v každom ohľade podporovala maďarskú dominanciu. Ferenc Deák vo svojom významnom prejave počas diskusie o rozpočte pre národné divadlo, ktorý odznel v sneme v roku 1872, žiadal na poli kultúry ešte rovnakú štátnu podporu pre všetky národnosti, no súčasne už Michal Polit mohol právom kritizovať bojovnejšie chápanie uhorského politického národa a z neho vyplývajúce protirečenia koncepcie o maďarskom národnom štáte.[22]

Keď Kálmán Tisza po Politovom prejave naznačil perspektívu „rozdupania"skupín poburujúcich proti národnému štátu, Polit poukázal na protirečenia v maďarských a národnostných výkladoch pojmu politický národ a zaujal takéto stanovisko:

„Ja, keď je reč o politickom národe: rozumiem pod ním niečo úplne iné vtedy, keď hovorím o národnostnom štáte, ako je to obsiahnuté aj v štátnom práve, čo je prirodze-

[20]GRÜNWALD, BÉLA: A felvidék. Politikai tanulmány (Horné Uhorsko. Politická štúdia). Budapest 1878, s. 118. GRÜNWALD, BÉLA: Közigazgatásunk és a nemzetiség (Naša verejná správa a národnosť). Budapest 1874, s. 77.

[21]BEKSICS, GUSZTÁV: A román kérdés és a fajok harca Magyarországon (Rumunská otázka a rasový boj v Uhorsku). Budapest 1895. s. 89. – Porov. NAGY, L. ZSUZSA: A „nemzetállam" eszméje Beksics Gusztávnál (Myšlienka „národného štátu" u Gusztáva Beksicsa). Századok 1960, č. 6, s. 1243–1278.

[22]KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 484.

né, v štáte totiž zvykol existovať iba jeden politický národ: no ja predsa trvám na tom, že aj tu, tak ako v iných štátoch, žijú národnosti: že existuje aj rozdiel, ktorý je medzi národným štátom a národnostným štátom."[23]

Tento postoj sa v mnohých ohľadoch zhoduje so stanoviskom saského poslanca Ľudovej strany Emila Neugeborena, ktorý sa o tri desaťročia neskôr počas Széllovej vlády vyjadril, že Uhorsko nie je ani národným, ani národnostným štátom, ale štátom zmiešaného typu, keďže jeho vláda a štátny život sú maďarské, jeho obyvateľstvo, verejný život a kultúra zasa mnohonárodnostné.[24] Polit a väčšina opozičných národnostných politikov však presadzovali federatívne chápanie koncepcie politického národa a boli ochotní uznať výlučnosť maďarského jazyka (a nie maďarskej národnosti) iba vo vládnej práci. Na rozdiel od nich pokladal Neugeboren v tzv. ľudovom programe lojálnej sedmohradskej saskej Ľudovej strany práva, ktoré mal obsahovať národnostný zákon, za postačujúce, lebo „*obsahujú tú najnižšiu mieru slobody a práva, ktorá nemaďarským národnostiam v tejto krajine prináleží*". Na margo súvislostí medzi politickým národom a slobodným národnostným vývinom však ešte aj tento najlojálnejší národnostný program pokladal za potrebné vyhlásiť: „*Sama osebe úplne oprávnená štátna idea, ako aj nevyhnutná jednota a existencia štátu však nikdy nemôžu slúžiť ako zámienka pre také prípadné intervencie, ktoré by mohli ohroziť alebo narušiť oprávnený životný priestor saského národa.*"[25]

Realitou jednoty maďarského politického národa, ktorá bola deklarovaná v národnostnom zákone, sa viackrát zaoberal aj sám Beksics. Podľa jeho názoru mala túto jednotu vytvoriť dvojaká, respektíve dvojstupňová asimilácia, a to „politická" a „gramatická". Za kritérium politickej asimilácie označil stotožnenie sa s politickými cieľmi maďarského národa. Domnieval sa, že spolu s Nemcami, Rusínmi, Slovincami a prípadne Slovákmi „tvorí politicky konštituovaný maďarský národ určite 10,5 milióna obyvateľov", pričom počet tých, ktorí sú prístupní národnostnej agitácii, odhadol na 4,5 milióna.[26] V súlade s tým pokladal Beksics jazykovú asimiláciu iba za vzdialený cieľ, za čo bol dokonca aj on v rozsiahlej polemike o národnostnej otázke odsudzovaný z nacionalistických pozícií.[27]

Jedným z najvýznamnejších prostriedkov obrany sa v národnostnej publicistike počas vlády Kálmána Tiszu stala interpretácia maďarského politického národa ako spojenectva národností, alebo, ako to uvádzala dobová tlač, „šiestich celokrajinských národov". Michal Mudroň sa už vo venovaní svojej knihy sporí s Grünwaldovou hornouhorskou brožúrou a hovorí o „národnostnom bratstve uhorského politického národa", pričom Grünwalda obviňuje práve z toho, že vo svojom zámere eliminovať sloven-

[23]Tamže, s. 485.

[24]NEUGEBOREN, EMIL: Zur Nationalitätenpolitik Koloman von Szells. Fünf Aufsätze von E. N. Redakteur des Siebenbürgischen Deutschen Tagesblattes. Nebst einer Erwiderung von K. H. H. n. (1900), 4–5.

[25]KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 786.

[26]BEKSICS, GUSZTÁV: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációink különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre (Expanzia maďarskej rasy a naše národné konsolidácie so zvláštnym zreteľom na pôdohospodárstvo, majetkové pomery a populačný rast). Budapest 1896, s. 3.

[27]DEMKÓ, KÁLMÁN: Asszimiláció, reasszimiláció és a magyar kultúrpolitika (Asimilácia, reasimilácia a uhorská kultúrna politika). Budapest 1897, s. 4–5.

skú národnosť napadol rovnoprávnu súčasť uhorského politického národa, čím uškodil celému politickému národu: *„Ja totiž štát, respektíve jeho subjekt, politický národ, pokladám za celok v ňom spojených rôznych národností a vierovyznaní, jeho posilnenie môžem pokladať za dosiahnuteľné iba tak, že sa posilní každý člen tohto celku, každá jeho súčasť..."*[28]

V súlade s tým sa všetkých päť nemaďarských národností jednoznačne dištancovalo od čoraz častejšie presadzovaného chápania, podľa ktorého už aj číra existencia národností ohrozuje jednotu uhorského politického národa. Podľa podpredsedu Rumunskej národnej strany Broteho takéto chápanie dokazovalo iba to, že vo všetkých oblastiach života sú pred spoločným záujmom štátu uprednostňované maďarské národné záujmy, pričom existenčné záujmy ostatných národností sa pokladajú za neexistujúce, alebo v lepšom prípade za druhotriedne. Na základe toho Brote zdôraznil: *„Pozdvihnutie maďarských partikulárnych záujmov na úroveň spoločného štátneho záujmu neukazuje v smere jednotného štátu (ungarische Staat), ale je zamerané na jednotný maďarský národný štát, ktorý sa však dá dosiahnuť iba pretvorením mnohojazykového uhorského štátu."*[29] Na počiatku storočia bola argumentácia tohto typu, keďže sa medzičasom obnovili národnostnopolitické zápasy a posilnili maďarizačné tendencie, omnoho kategorickejšia. Rumunské opozičné periodikum Tribuna v kritike uhorského vládneho systému označilo za najzávažnejšiu chybu uhorskej verejnej správy a politického verejného života presadzovanie „tendenčnej rasovej politiky". Podľa autora úvodníka bolo skutočným cieľom tejto politiky otvorene vystupujúcej s maďarizačnými snahami realizovať víziu Jenő Rákosiho o tridsaťmiliónovom maďarskom národe a Veľkom Uhorsku, respektíve honba maďarského imperializmu za imperialistickými ilúziami. Jazykovou homogenizáciou polyglotického štátu chce uhorská vláda vytvoriť „národ, respektíve štát tvorený rasovo čistými Maďarmi" – znel úsudok rumunského periodika v roku 1904.[30]

V osemdesiatych rokoch 19. storočia proti cieľu vybudovať maďarský národný štát napriek svojej politickej pasivite úzko spolupracovali tri najsilnejšie národnostné hnutia. Rumunská, srbská a slovenská národná strana sa v šesťdesiatych rokoch minulého storočia snažili koordinovať svoje programy územnej autonómie, respektíve jej umiernenejších foriem, a vypracovať tak spoločnú ideovú bázu a praktický politický program, to však, ako vieme, až do roku 1918 s najmenšou šancou na úspech. Najefektnejšia spoločná národnostná akcia, prvý kongres uhorských národností v roku 1895 v Budapešti a na ňom prijaté uznesenie sa na poprednom mieste zaoberali potlačením jednonárodného charakteru mnohonárodnostného štátu. Účastníci kongresu na základe etnických pomerov a historického vývinu krajiny zdôraznili, že „právo stotožňovať sa so štátom má iba celok národov Uhorska".[31]

Z toho, čo sme doteraz povedali, vyplýva, že v prvých rokoch po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa pojem jednotný uhorský politický národ interpretoval v zásade trojako: *menšinový maďarský výklad* vychádzal z kultúrno-jazykovej rovnosti, ktorá zodpoveda-

[28]MUDROŇ, MIHÁLY: A felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára (Horné Uhorsko. Odpoveď na štúdiu Bélu Grünwalda s rovnakým názvom). Bratislava 1878, s. 22.

[29]BROTE, EUGEN: Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn. Eine politische Denkschrift. Berlin 1895, s. 122.

[30]A kormányzati rendszer Magyarországon (Vládny systém v Uhorsku). Úvodníky z čísiel 106–109 Tribuny (Arad 1904), 5–6.

[31]KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. II., c. d., s. 379–381.

la Deákovej a Eötvösovej koncepcii národnostného zákona z roku 1868, *väčšinový maďarský výklad* interpretoval politický národ ako rámec, no najmä cieľ rozvoja maďarského etnického národa a *národnostné chápanie* zdôrazňovalo federalistické tendencie, ktoré neboli celkom cudzie ani duchu národnostného zákona.

Argumentácia národnostných polemík

Pri odmietaní národnostných, respektíve národnostnopolitických koncepcií prevažovali najmä historické a právne argumenty, čo zodpovedalo tradíciám uhorskej politickej kultúry. Nie je náhodné, že vďaka národnostným politikom kritizujúcim väčšinový maďarský výklad koncepcie uhorského politického národa boli historicko-právne problémy národnostnej otázky počas celého obdobia na dennom poriadku. Miletić, Polit, Pauliny-Tóth, Štefanovič, viacerí členovia Snemového národnostného klubu existujúceho v rokoch 1905–1914 (Mihali, Maniu, Vajda-Voievod, Hodža) a ich spoločné stanoviská – nehovoriac o opozičnej národnostnej tlači a o srbských a slovenských historikoch, ktorých tvorba bola významná aj napriek macošským podmienkam – sa takmer neustále vracali k poučeniam z tisícročnej histórie Uhorska, ktoré sa líšili od maďarského chápania, dokonca ich často interpretovali protikladne. Michal Polit, odvolávajúci sa na historický vývoj západoeurópskych národných štátov, označil za základnú dilemu konštrukcie uhorského politického národa to, že v Uhorsku je buď jeden národ a potom podobne ako vo Francúzsku nie je potrebný národnostný zákon, alebo v ňom existuje viacej národností, potom však nejestvuje jednotný uhorský národ.[32] Srbský poslanec správne postrehol, že západoeurópsky národný vývin sa v dôsledku menej komplikovaného a vyrovnanejšieho historického vývoja, vcelku iných pomerov medzi etnickou väčšinou a menšinou, než to bolo vo východnej Európe, a priamočiarosti hospodárskeho rozvoja omnoho zreteľnejšie viazal na vývin štátu, než to bolo na nemeckých územiach a v európskych regiónoch ležiacich od nich na východ.

Spoločným prvkom národnostných elaborátov, rekapitulujúcich národnostnopolitické poučenia z historického vývoja Uhorska, bolo to, že sa bez výnimky snažili predstaviť proces vývinu uhorského štátu ako výsledok kooperácie národností žijúcich v štáte. Odkrytie historických faktov, ktoré predchádzali národnostnopolitickým pomerom v Uhorsku v období dualizmu – pričom sa príslušníci národností občas opierali aj o výsledky uhorskej historiografie (napr. o dielo Gyulu Paulera), najčastejšie však s ňou ostro polemizovali – hralo významnú úlohu pri posilnení národného povedomia a emancipačných úsilí národností.[33]

[32]Tamže, zv. I., s. 599.

[33]Nie je náhodné, že napríklad pri zdôvodnení zatvorenia Matice slovenskej sa Kálmán Tisza odvolával aj na nebezpečné politické tendencie v historických dielach, ktoré vyšli s podporou Matice: „... *v ich publikáciách ďalej figurujú historické články, ktorých úvod, ako aj záver*

Každá národnosť sa prirodzene pokúsila v prvom rade odhaliť vlastné historické zásluhy alebo aspoň zhromaždiť najstaršie dôkazy o svojej existencii. Historicko-filologické analýzy mohli už v roku 1872 pôsobiť trochu anachronicky, no vzhľadom na dnešné diskusie ich v nijakom prípade nemôžeme označiť za zastarané. Tieto analýzy boli zaraďované do politických programov a dokumentov a ich cieľom bolo bojovať proti maďarskej supremácii, ktorá bola z maďarskej strany označovaná za historicky nespochybniteľnú, a historicky podložiť žiadosti o rovnoprávnosť národností. Memorandum, ktoré vypracovala v roku 1872 rumunská konferencia v Sibiu, napríklad cituje z diela Kézaiho a Anonyma, tieto citácie sú odvtedy častým predmetom polemík, ďalej s filologickou presnosťou cituje latinské originály dobových listín Ondreja I., ktoré majú byť dôkazom toho, že v Sedmohradsku existoval od doby vzniku týchto listín až do roku 1848 trojčlenný politický národ (maďarský-nemecký-rumunský).[34]

Ďalším dôležitým prvkom historickej argumentácie bolo dokazovanie nedeliteľnosti spoločného osudu a spoločnej historickej minulosti národností žijúcich v Uhorsku. Na rozdiel od Bélu Grünwalda, ktorý zdôrazňoval, že slovenský národ nemá tradície a históriu, slovenské polemické spisy tvrdili: „Samotný fakt (totiž »že Slováci nemajú *osobitnú* históriu«) je skutočný a pravdivý, lebo štátne spoločenstvo v tomto spoločnom štáte vzniklo ako nevyhnutný dôsledok *splynutia* rôznych národností *do jedného politického národa*. No takým istým právom možno povedať, že odkedy naši maďarskí bratia spolu s ostatnými rovnoprávnymi uhorskými národnosťami založili a udržiavali štát, ani jedna z týchto národností nemá vlastné dejiny... lebo všetky, bez ohľadu na národnosť, ako štátni občania krajiny vytvárajú *spoločné* uhorské dejiny, *spoločnú* uhorskú tradíciu, *spoločných* uhorských hrdinov, *spoločných* uhorských štátnikov jednotného a nedeliteľného uhorského národa. Tento fakt teda nemôže dokazovať ani superioritu, ani inferioritu nijakej uhorskej národnosti."[35] Iná slovenská brožúra zasa usudzuje, že toto historické spoločenstvo možno najlepšie dokázať na príklade hornouhorských šľachtických rodov, pričom píše, že tieto rody „sa až do najnovších čias pokladajú vo svojom rodinnom živote za Slovákov a v politickej činnosti zasa za Hungarov, nie Maďarov..."[36]

---

nepozostáva z ničoho iného než z falšovania histórie, zobrazenia maďarskej rasy v najhanebnejších farbách a z buričstva, že Slovania, ktorí sú nadradení nad maďarskú rasu, sa snažia zbaviť maďarskej nadvlády." Tamže, s. 514.

[34]Causa romana la 1872 de Comitetul conferentei nationale Sibian din 5. si 6. Mai 1872. Sibiu 1872. Celé memorandum v nemeckom preklade uverejňuje BROTE, E.: Die rumänische Frage, s. 251–275. Podľa memoranda citované stredoveké kroniky a listiny dokazujú, že „*pôvod politického národa siaha až po prvý spoločný vzťah troch najdôležitejších kmeňov, menovite maďarsko-sikulského, teutónsko-saského a rumunského*". Tamže, s. 253. – Okrem troch sedmohradských národov boli Rumuni ako štvrtý národ uznaní až na sneme v Sibiu v roku 1863. Zoltán Szász to hodnotí takto: „*Lipnutie na historickosti, hľadanie priamych súvislostí medzi feudálnym natio a občianskym národom sa neskôr stalo zdrojom mnohých protirečení. Sedmohradskí politici raz popierali platnosť sedmohradských zákonov, inokedy sa na ne zasa odvolávali ako na zdroj práva...*" SZÁSZ, ZOLTÁN: Az abszolutizmus kora Erdélyben 1849–1867 (Obdobie absolutizmu v Sedmohradsku 1849–1867). In: KÖPECZI, BÉLA (red.): Erdély története (História Sedmohradska). Zv. III. Budapest 1988, s. 1498.

[35]MUDROŇ, M.: A felvidék, c. d., s. 20–21.

[36]Die magyarische Staatsidee, Kirche und Nationalitäten. Von einem Slowake. Praha 1887, s. 17.

Vývin vzťahu medzi národom a národnosťou, rozdiel medzi „nationes" a „populus" dokumentoval Dobrjanskij Tripartitom, keď sa vo svojom vystúpení v diskusii o národnostnom zákone vyjadril, že v ňom chýba menoslov národností žijúcich v krajine.[37] Môžeme teda povedať, že svojou historicko-právnou argumentáciou sa väčšina národnostných politikov prikláňala k hodnoteniu politického národa ako historicky vytvoreného spoločenstva: dokonca v posledných desaťročiach 19. storočia bola väčšina ochotná uznať aj primát Maďarov.

Obnaženie spoločného osudu uhorských národností, ktoré nesporne nevykazovalo iba harmonické motívy, dalo priestor aj ostrejšie formulovaným záverom. Napríklad memorandum z rokovania rumunskej strany v roku 1881 v Sibiu, ktoré žiadalo opätovnú autonómiu pre Sedmohradsko, okrem toho, že dokazovalo historicko-právnu samostatnosť a svojbytnosť Sedmohradska, zdôraznilo aj negatíva: „*... počas dlhých stáročí nemohla byť vzhľadom na panujúce aristokratické, despotické a feudálne zásady o politických právach s rumunským národom takmer totožných ľudových más ani len reč, lebo aristokratické, privilegované triedy, ktoré sa identifikovali s maďarským národom iba v novších časoch, tvrdohlavo udržiavali nedotknuteľnosť autonómie a ochraňovali ju všetkými zákonnými a účinnými zbraňami, no len čo duch doby aj u nás robil naliehavým vyhlásenie humánnych a liberálnych zásad, ktoré k nám prenikali zo západnej časti Európy, početne bezvýznamná panovnícka trieda sa hneď vzdala autonómie a s falošným heslom vyhlásila budúcu fúziu, úniu s Uhorskom, lebo bola presvedčená o tom, že aplikácia týchto zásad a snahy rumunskej väčšiny ohrozia jej politickú a absolútnu moc v krajine...*"[38]

Rumunské Memorandum si, prirodzene, nemohlo situáciu pred *natio hungarica* osvojiť ako predobraz federatívneho chápania politického národa, veď tri sedmohradské národy predstavovali pre sedmohradských Rumunov najväčšiu historickú krivdu a zároveň aj najväčšiu prekážku privlastnenia si samostatného Sedmohradska rumunskou stranou. Ako istá útecha a zároveň ako dôsledok dobových národnostných pomerov sa medzi argumentmi objavil nový prvok: jediným vysvetlením *dobrého mieru* medzi sedmohradskými Maďarmi a Rumunmi, ktorý prežíva všetky utláčania, je fakt, že sedmohradskí Maďari majú spolovice rumunský pôvod, pričom toto tvrdenie sa vraj dá aj antropologicky dokázať.

Hoci v polemikách o pojme politický národ zostávajú až do konca prítomné historické a právne argumenty, ich váha a počet počnúc 90. rokmi 19. storočia klesá. Dokazujú to dve najznámejšie národnostné stanoviská posledného desaťročia minulého storočia, rumunské Memorandum z roku 1892 a uznesenie už spomínaného budapeštianskeho národnostného kongresu: v obidvoch sa historické a právne argumenty už len spomínajú, resp. sú iba vymenované. Ich miesto preberá zoznam politických krívd, ktoré dokumentujú porušovanie platných zákonov, predovšetkým ustanovení národnostného zákona o jazykovo-kultúrnych právach.

[37] Képviselőházi Napló 1865-2868, zv. XI., 46. Stanovisko a argumentáciu Dobrjanského, respektíve kritiku ducha národnostného zákona zo strany národností podrobne analyzuje GOGOLÁK, LUDWIG: Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates. In: WANDRUSZKA, ADAM – URBANITSCH, PETER (Hg.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Zv. III/2. Die Völker des Reiches. Wien 1980, s. 1281–1283.

[38] *Memorandum*. Na pokyn všeobecného rokovania poslancov rumunských voličov v Sibiu 12.–14. mája 1881 ho zostavil a publikuje vyslaný výbor. Sibiu 1882, s. 42.

Rumunské, slovenské a srbské politické hnutia, respektíve Sasi a Nemci z juhu Uhorska, ktorých národnostná kultúra bola takisto ohrozená, sa po poldruhadesaťročí politickej pasivity aktivizovali a voľky-nevoľky sa z defenzívy pustili na báze národnostného zákona z roku 1868 do koncentrovaného útoku proti koncepcii politického národa, ktorý sa z idey o uhorskom štáte čoraz viac degradoval na nacionalistickú frázu. Nový, provokatívny tón kritiky, ktorý sa výrazne líšil od predchádzajúcich zmierlivých, na kompromis náchylných výčitiek, dobre dokumentuje niekoľko záverečných riadkov rumunského Memoranda z roku 1892: *„Pokus zabezpečiť konsolidáciou uhorského štátu výlučnú vládu maďarského národa, ako sa ukázalo po 25 rokoch márnej námahy, je nerealizovateľný. Ani počet, ani kultúra, ani politická múdrosť nepozdvihla maďarský národ na tú úroveň múdrosti, ktorá je potrebná na to, aby dokázal riadiť spoločný štát bez pomoci ostatných národov, dokonca proti ich vôli. Myšlienka národným zjednotením prvkov našej štruktúry pretvoriť mnohojazyčný uhorský štát na maďarský národný štát sa ukázala ako nebezpečná utópia.“*[39]

Tvorba uhorských právnych noriem a reštriktívne, občas vyslovene diskriminačné opatrenia národnostnopolitickej praxe najmä v Bánffyho ére v rokoch 1895–1899, ako aj počas vlády Sándora Wekerleho v rokoch 1906–1909, tvorili výdatnú bázu, na ktorú sa mohla odvolávať bezpochyby pôsobivá politika národností zdôrazňujúca národnostné krivdy.[40]

Zdalo sa, že predchádzajúce pochybnosti o existencii maďarského politického národa rozptýlila, respektíve vyvrátila nie veľmi rýchla, no všeobecná maďarizácia, všemocnosť jednotného maďarského národného štátu, ktorá sa v čase volebnej pasivity národností stala v sneme skutočnosťou, ako aj efektné výsledky integračných procesov, ktoré sa posilnili paralelne s dynamickým hospodárskym rozvojom. Maďarský verejný život si podmanila vízia národného štátu, ktorú, zdalo sa, možno onedlho realizovať.

V kruhoch, ktoré udávali uhorskej národnostnej politike tón, sa však paralelne sformulovali pochybnosti celkom iného charakteru: kruhy liberálnej a nezávislej strany znepokojovala účelnosť národnostného zákona a tak si kládli otázky, komu prospieva jeho platnosť. Ešte aj o legitimitu veľmi dbajúci Beksics súhlasil so stanoviskom najnetrpezlivejších municípií – bola medzi nimi aj Bratislavská župa, ktorá iniciovala rôzne akcie – o nerealizovateľnosti Zákonného článku XLIV/1868, tvrdiac, že najviac opatrení národnostného zákona síce vyhovuje prvej podmienke svojej realizácie, jednote štátu, no odporuje druhej podmienke realizácie, a to praktickým možnostiam práce vlády a verejnej správy.[41]

Hoci národnostný zákon v polstoročí dualizmu napokon prežil mnoho rôznostranných pokusov o svoju revíziu, jeho funkcia a platnosť bola obmedzená: z viacerých aspektov bol iba figovým listom, ktorý zakrýval duchu zákona protirečiacu politickú prax. Zákon však mal ešte jednu veľmi významnú úlohu: národnostní politici, ktorí ho v minulosti svojím odchodom efektne odmietli, ho na prelome storočí začali čoraz viac chápať ako „najvýznamnejšiu pevnosť“ svojej defenzívy voči „nemilosrdnej“ uhorskej národnostnej

[39]KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 847.

[40]Bánffy svoje šovinistické presvedčenie, ktoré sa v období jeho vlády prejavovalo aj v jeho činoch, zhrnul takto: *„Šovinizmus je národná myšlienka, ktorá v ničom nepopustí a uplatňuje sa vo všetkom, kde sa vyjadrujú národné záujmy.“* – BÁNFFY, DEZSŐ: Magyar nemzetiségi politika (Uhorská národnostná politika). Budapest 1902, s. 213.

[41]BEKSICS, GUSZTÁV: A román kérdés, c. d., s. 89.

politike. Jászi, od ktorého pochádzajú dva trefné výrazy v predchádzajúcej vete, pokladal túto metamorfózu za kľúčový problém národnostnopolitických pomerov v období dualizmu a aj vo svojom hlavnom diele o národnostiach derivoval vlastný takzvaný minimálny program z požiadavky realizácie národnostného zákona.[42]

Deštruktívny vplyv sedmohradského výnimočného tlačového zákona a zákona o vlastníctve pôdy, ktoré mali diskriminačný charakter a postihovali najmä Rumunov, ako aj nových školských zákonov, ktoré zrušili pozitívne ustanovenia národnostného zákona na poli školstva, spolkového života a používania jazyka (ako napríklad Zákonný článok XVIII/1879 o výučbe maďarského jazyka, XXX/1883 o stredných školách, XV/1891 o materských školách, no najmä Zákonný článok XXVII/1907 známy ako Lex Apponyi o právnom postavení neštátnych základných škôl a o plate učiteľov na obecných, ako aj cirkevných školách), bol badateľný nielen v radikalizácii politiky národnostných strán. Obežník ministra vnútra Kálmána Tiszu z roku 1875, ktorý obmedzil vznik národnostných spolkov, alebo vládne nariadenie z 13. júla 1887 o modifikácii práva dozoru, ktoré odporovalo Zákonnému článku IX/1869 o autonómii rumunských a srbských cirkví, ako aj iné represívne opatrenia ministrov tiež zraňovali citlivosť národností prameniacu zo zvykového práva a úcty k zákonom. Nárast zdrojov lokálnych konfliktov spôsobilo aj to, že do diskrecionárnej pôsobnosti županov a podžupanov sa bez akejkoľvek opory v zákonoch dostali – prostredníctvom pokynov a povolení – kompetencie na kontrolu a sankcionovanie národnostnej politiky. Celková právna a politická prax v tomto období veľmi významne zmenila systém národnostnopolitických a právnych inštitúcií, ktorý bol na základe zákona o rovnoprávnosti národností budovaný v liberálnom duchu.[43]

Uhorské vlády tohto obdobia aj pre to hľadali zodpovedajúce ospravedlnenie. Sotva sa však dá prijať argumentácia ministra vnútra Gyulu Andrássyho ml., ktorá bola publikovaná vo všetkých jazykoch krajiny. Podľa jeho názoru sa pozitívne ustanovenia národnostného zákona nedali uplatniť preto, lebo národnostní politici neakceptovali jeho základnú zásadu, a to princíp jednotného a nedeliteľného uhorského politického národa. Kategóriu uhorského politického národa však dobová politická mienka v Uhorsku – odvrátiac sa od pôvodného Eötvösovho a Deákovho chápania – obmedzila iba na maďarské etnické národné spoločenstvo, pričom spochybňovala etnickú individualitu národností a národnostné kolektívy postupne vylúčila z kultúrnych záležitostí krajiny. Obmedzenia práv však mali – okrem nespochybniteľnej jednoty krajiny a oprávneného strachu o ňu, najmä v zahraničnopolitických súvislostiach – aj mnoho iných motívov (stranícka, majetková, triedna politika). Akonáhle si však na začiatku 20. storočia ministerský predseda Khuen-Héderváry a neskôr István Tisza uvedomili márnosť a mylnosť prostriedkov predchádzajúcich vlád, nacionalizmom ochromenú vládnu aktivitu a ministerské intuície mali nahradiť len a len kvalifikovanejšie hodnotenia a prístupy k uhorskej národnostnej otázke, ktorá vyvolávala čoraz väčší ohlas aj v zahraničí.[44]

[42]JÁSZI, OSZKÁR: A nemzeti államok..., c. d., s. 348–349, 357–358.

[43]SARLÓS, BÉLA: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében (Verejná správa a mocenská politika v dualistickom systéme). Budapest 1976, s. 164. – PECZE, FERENC – BIANCHI, LEONARD: Spolkové a zhromažďovacie právo v období dualizmu s osobitým zreteľom na robotnícke a národnostné hnutie. HČ 1963, s. 389–405.

[44]Albert Apponyi sa vo svojich memoároch odvolával na to, že hoci ho jeho inštinkty ťahali „k tradíciám Deákovej a Eötvösovej éry", nedokázal sa vymaniť „spod prúdu panujúceho v Tiszovej

Navyše po prelome storočí vytvorili po tridsaťročnej prestávke v roku 1905 rumunskí, srbskí a slovenskí poslanci v sneme opäť jednotný národnostný klub a vďaka ich nebývalej aktivite mohla uhorská vláda a väčšina významných maďarských politikov získať poznatky a autentické informácie o troch najväčších opozičných národnostných hnutiach priamo v snemových diskusiách. Lenže národnostní politici boli v sneme v rámci „politického národa" odsúdení na úlohu fackovacieho panáka alebo subjektu, nad ktorým sa každý pohorší. Napriek tomu mohol mať každý priemerný maďarský a nemaďarský čitateľ novín po vystúpeniach a interpeláciách národnostných politikov jasno v otázke vzťahu medzi maďarským národom a národnosťami. Bezdôvodná samoľúbosť meniacich sa uhorských vlád a ich neschopnosť vytvoriť modernú regionálnu a národnostnú politiku boli čoraz zreteľnejšie. „Uhorská kráľovská pštrosia politika" – ako na jar roku 1914 pomenoval národnostnú politiku predchádzajúcich vlád sám István Tisza – sa napriek snemovej činnosti národnostného klubu a organizačnému posilneniu rumunskej, slovenskej a srbskej národnej strany pokúsila ďalej zakazovať každú národnostnú organizáciu.[45]

Idea národnostnej autonómie

Po prelome storočí sa zdalo – pravda iba krátky čas –, že napriek stupňujúcej sa národnostnej aktivite sa rumunské, slovenské, srbské a radikalizujúce sa sedmohradské, ako aj juhouhorské nemecké strany vzdajú svojich predchádzajúcich autonomistických požiadaviek a svoje ciele obmedzia iba na kultúrny rozvoj. V národnostných vystúpeniach, kritizujúcich napríklad ideu maďarského politického národa alebo maďarského štátu, čoraz zriedkavejšie zaznievala argumentácia za centrickú verejnú správu, ktorá zvažovala možnosť nasledovať príklad švajčiarskych kantónov. V 70. a 80. rokoch 19. storočia – keď prívrženci Bélu Grünwalda v znamení poštátnenia a centralizácie verejnej správy napádali právno-teritoriálne ciele národností – však bola najprepracovanejším bodom srbského a rumunského národnostného programu kritika centralizácie uhorského štátu a vytvorenie národnostnej administratívy. Podľa Polita bola najdô-

ére". Konkrétne menoval vplyv Grünwalda a Jenő Rákosiho, pričom v súvislosti s Grünwaldom uznal, že „vo vnútornej politike reprezentoval najextrémnejší šovinistický smer". Podľa Apponyiho tkvie podstata jeho vlastných rozhodnutí vo vzďaľovaní sa od národnostného zákona a v národnej politike, ktorá namiesto jednotnej maďarskej šľachty vytvorila jednotnú maďarskú inteligenciu. APPONYI, ALBERT: Emlékarataim (Moje pamäti). Zv. II. 1899–1906. Budapest 1934, s. 57–58.

[45]Pozri napríklad vystúpenie ministra vnútra Andrássyho v sneme 28. novembra 1908. KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. V., c. d., s. 256.

ležitejšou otázkou problematika verejnej správy: *„Národnostná otázka v Uhorsku nie je štátoprávnou otázkou, no nie je ani jazykovou otázkou: je to čisto administratívna otázka.*" Srbský poslanec, ktorý sa podujal na serióznu medzinárodnú komparatistiku, pokladal uhorskú župu, ktorá si beztak vyžadovala reformu, za vhodnú bázu na usporiadanie podľa vzoru anglickej county a švajčiarskeho kantónu. Župy spolu s obcami a mestami boli podľa neho schopné plnohodnotne plniť úlohy národnostných samospráv, pričom mali získať ráz jednotlivých národností: *„Chcem povedať iba toľko, že tam, kde sa štátny občan cíti doma, tam ho to neťahá von za hranice. (...) Nehovorím tým, že v Uhorsku musia byť kantóny: chcel som povedať len toľko, že existuje archimedovský bod, v ktorom by sa národnostná otázka dala právne vyriešiť na základe uhorského štátneho práva.*"[46]

Posledný bod mohol pôsobiť presvedčivo na všetkých, ktorí poznali tradične konzervatívny charakter uhorskej verejnej správy a pokúšali sa na tomto poli presadiť reformy. Nie je náhodné, že najväčšou prekážkou autonómie Sedmohradska – myslíme tu najmä na argumentáciu Istvána Tiszu, ktorý v rokoch 1914–1915 odolal dôraznému tlaku Nemecka – bolo to, že v uhorskom práve a verejnej správe chýbala tradícia samostatnosti území za Sedmohradskom, pričom samostatnosť Chorvátsk^ bola uznaná.

Na tomto mieste krátko spomenieme aj Zákonný článok IX/1868, ktorý riešil otázku autonómie srbskej a rumunskej gréckovýchodnej cirkvi. V tomto ohľade bola vládna národnostná politika omnoho zdržanlivejšia a jej prostriedky boli omnoho citlivejšie, pokušenie zasiahnuť bolo väčšie azda iba v prípade gréckokatolíckeho rusínskeho biskupstva, ktoré však nemalo skutočnú autonómiu. Rumuni a Srbi napádali koncepciu maďarského politického národa práve s vedomím kultúrnej, hospodárskej, mravnej a právnej ochrany vlastných národných cirkví (nota bene slovo „národný" sa nachádza aj v Zákonnom článku IX/1868, a to v označení srbský, respektíve rumunský „národný cirkevný kongres") odvážnejšie než národnosti, ktoré nedisponovali cirkevnou autonómiou. Napríklad poslanec Rumunskej národnej strany z Nagyenyedu farár László Lukács, odvolávajúc sa na ustanovenia (uhorského) zákona zaručujúce cirkevnú autonómiu, bral na zodpovednosť Apponyiho v jeho plnej sláve, pričom žiadal od neho vysvetlenie, čo je vlastne obsahom pojmu jednotný uhorský politický národ v takej krajine, v ktorej národnostný zákon hovorí, že *„tunajšie národnosti v záujme rozvoja vlastnej osobitosti a vlastnej kultúry môžu slobodne konať pod ochrannými krídlami štátneho kabinetu".*[47]

Na druhej strane treba vidieť aj to, že napríklad za rumunskými rokovaniami ministerského predsedu Istvána Tiszu pred prvou svetovou vojnou a počas nej, ako aj v pozadí celej jeho rumunskej politiky stála vládou a župami ovplyvnená rumunská cirkevná hierarchia, ktorá bola poväčšine kompromitovateľná aj za baštami cirkevnej autonómie. Vedenie rumunskej cirkvi však nikdy korporatívne neustúpilo, či nesprávalo sa lojálne bez splnenia istých podmienok a nevystupovalo ani proti rumunskému národnému hnutiu.

[46]Képviselőházi Napló 1875–1878, zv. I., s. 79.
[47]KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. V., c. d., s. 303.

Asimilácia a kultúra národností

Chápanie maďarského národa v období dualizmu, ktoré sa vytvorilo prostredníctvom modifikovaného jazykového výkladu pojmu politický národ a jeho privlastnením si maďarskou stranou, kritizovali národnosti najmä v kultúrnych súvislostiach. Základný tón aj tu už udali národnostní rečníci v diskusii o národnostnom zákone. Svetozar Miletić v barokovej perióde – s národnostnosociologickým aparátom, ktorý by ctil každého súčasného menšinového politika – bránil voči črtajúcim sa zámerom maďarskej kultúry existenčné právo národnostnej kultúry: „*História ukazuje, že kultúra nemôže prežiť a dlho existovať bez významného postavenia národnostného a národného jazyka. Ak má dnes niektorý jazyk politický význam (...) ak sa literatúra niektorej národnosti obmedzuje iba na uspokojovanie primitívnych potrieb národnej masy (...), tak národnosť, ktorá nemá politický význam, zostane napriek ostatným slobodám rastlinou, ktorú spáli každý mráz a ona nevyrastie do košatého stromu...*"[48] Keďže bolo podstatne menej nebezpečné útočiť na snahu o maďarskú kultúrnu supremáciu, ostré kritiky nedali na seba dlho čakať. Kým v súvislosti s úsiliami o maďarskú politickú hegemóniu sa národnosti istý čas pokúšali nájsť spoločného menovateľa tým, že boli ochotné akceptovať maďarský primát, v kultúrnom živote takáto zmierlivosť, už aj vzhľadom na reminiscencie na jazykové zápasy i jedovaté vedecké a literárne polemiky v reformnom období nebola možná.

Odpoveďou Slovákov, Srbov, Rumunov a Nemcov na prvé protinárodnostné represívne opatrenia uhorskej vlády na poli kultúry bolo to, že sa vykreslili obrysy jednotného národnostného kultúrneho frontu, ktorý zdôrazňoval jazykovú izoláciu maďarskej kultúry, ako aj to, že jej chýba originalita a má malý počet výrazných talentov. Argumentácia na tomto poli čoskoro vtiahla do kritiky štátom podporovanej maďarskej kultúry aj komplex otázok asimilácie. Miletić, komentujúc definitívne zatvorenie slovenskej kultúrnej inštitúcie, Matice slovenskej, založenej v roku 1863, a troch slovenských gymnázií, označil severné Karpaty za pilier Uhorska, slovenský národ apostrofoval ako Samsona a maďarizáciu slovenskej inteligencie, zamedzenie jej dopĺňania sa mladou generáciou zasa prirovnal k odstrihnutiu Samsonových vlasov, pričom dodal: „*Maďarská národnosť dostala najväčších štátnikov, vodcov a vedcov zo slovanskej krvi.*"[49] Domáhanie sa vrátenia a vzájomné privlastňovanie si Zrínyiho, Hunyadiho, Mateja Bela a Petőfiho sa už sotva dalo zladiť s vyššie citovanými Mudroňovými názormi o *spoločnej histórii*, ktorá predchádzala myšlienke o maďarskom politickom národe. Ochrana národnostnej kultúry však bola tou hranicou, kde už nebol veľký priestor a čas na taktické manévre, veď asimi-

[48]Tamže, zv. I., s. 146.

[49]Tamže, s. 520. – V tomto ohľade napádali myšlienku povznesenia maďarskej kultúry na štátnu kultúru najmä nemeckí národnostní politici pangermánskeho zmýšľania, veď Uhorsko „za všetko, čo ovláda z európskej kultúry, môže vďačiť Nemcom". Obžalobná reč grófa Miklósa Lázára proti poslancovi snemu Lajosovi Kórodimu, Dr. Gyulovi Orendimu a advokátovi Ferencovi Leszovi pred porotným súdom v Marosvásárhelyi na hlavnom pojednávaní vo veci buričstva, ktoré sa konalo 3. februára 1903, Marosvásárhely 1903, s. 37. – Autor istého dobového

lácia čerpala novú energiu z každej prepustenej pozície. Celkovo sedemmiliónová rumunská, rusínska, srbská a slovenská národnosť v počiatočnej fáze pomaďarčovania-maďarizácie vnímala rýchlu jazykovú asimiláciu ako reálne nebezpečenstvo. To bol hlavný dôvod toho, že inteligencia, ktorá rady svojej národnosti neopustila, sa snažila všetkými prostriedkami a všemožným spôsobom spochybňovať a popierať nadradenosť maďarskej kultúry.

Štúdium dejín utvárania vzťahov medzi národmi, v ktorom dnes už môžeme pokladať výskumy zamerané na odkrytie faktov za takmer skončené, ukazuje, že v období dualizmu boli kontakty medzi maďarskými a nemaďarskými literátmi, umelcami a vedcami, ktorí žili na území štátu a navštevovali prevažne rovnaké školy a univerzity, chudobnejšie, než to bolo v predchádzajúcom a nadchádzajúcom období. Pred zrakom národností sa zastierali v susedstve zrodené hodnoty a nahromadené problémy vedomým uzatváraním sa, zámernou nevšímavosťou a pohŕdaním výsledkami maďarskej kultúry, z maďarskej strany to bol zasa najčastejšie nezáujem, vedomie nadradenosti alebo odveká priorita západnej orientácie.[50]

Keby sa bola dokázala presadiť pôvodná Eötvösova a Deákova koncepcia politického národa a aspoň na poli kultúry by sa bola zabezpečila rovnaká štátna podpora i oceňovanie, mohlo to perspektívne vyvolať hoci aj rozumnú „spätnú úpravu" koncepcie národného štátu a posilnenie jeho federatívneho chápania. Keďže tieto podmienky neboli splnené, musíme povedať, že možno práve oblasť kultúry bola mínovým poľom, na ktorom časované bomby národnostnej citlivosti najviac uškodili myšlienke spolupatričnosti.

Uhorský politický národ ako rámec a východisko maďarského chápania národa v období dualizmu budoval na histórii stavovského národa a prispôsobil sa požiadavkám maďarského národného nacionalizmu, ktorý sa v hospodárskej, politickej a mocenskej konštelácii vzniknutej po vyrovnaní posilnil. V dôsledku toho sa pretvoril na takú národnú koncepciu, v ktorej sa postupne stratili Eötvösom – podľa vzoru najkvalitnejších liberálnych národnostných teórií doby – vypracované myšlienky národnej slobody. Tu už zohral svoju úlohu aj „status politickej opatrnosti" Ferenca Deáka, ktorý rozhodujúco ovplyvnil dokončenie národnostného zákona, respektíve Deákom iniciovaná, následne

slovenského diela nepokladal samotnú asimiláciu za škodlivú, no v uhorských pomeroch obdobia dualizmu, keď „Slovensko žije v krajine, v ktorej politickú moc má v rukách taký národ, ktorý, čo sa týka pôvodu, reči a jeho charakteru, je úplne cudzí a voči Slovensku nepriateľsky naladený", sa stala faktorom ohrozujúcim slobodný národný vývin, dokonca v dôsledku svojich násilných prvkov aj existenciu uhorských národností. LAJČIAK, JÁN: Slovensko a kultúra. Bratislava 1957 (2. vyd.), s. 40.

[50] *„No časy terajšie veru nie sú také, že primerané by bolo presádzať plody maďarskej literatúry – trebárs Petőfiho – do reči slovenskej. Kýmkoľvek budú nás nútiť uznávať kultúru maďarskú, my konáme len povinnú sebaobranu, keď odvraciame sa od nej. V dobe násilníckej maďarizácie my len z potreby môžeme obracať sa k maďarskej literatúre – lebo čo potrebuje napríklad podľa svojho povolania. Boj je boj. K tomu toto ešte boj taký, ktorý začali nie Slováci. Že Maďari to celkom takto ponímajú, dôkaz máme v tom, ako oni ignorujú diela literatúry slovenskej."* ŠKULTÉTY, JOZEF: Alexandra Petőfiho lyrické básne. Slovenské pohľady 1893, č. 4, s. 247. Škultétyho recenziu a vybrané dokumenty o maďarsko-slovenských literárnych vzťahoch v 19. storočí publikuje CHMEL, RUDOLF: Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Martin 1973, s. 231–232.

do zákona implikovaná dvojznačná charakteristika národa. Zostáva však faktom, že idea Ferenca Deáka o rovnoprávnosti národností v zásade ešte vždy umožňovala takú interpretáciu pojmu politický národ, ktorá by bola prijateľná aj pre šesť celokrajinských národností.

„Jednotný a nedeliteľný uhorský politický národ" urobil v národnoštátnom zmysle za krátky čas skvelú kariéru, no už na začiatku sedemdesiatych rokov sa zdalo, že dáva za pravdu tým národnostným politikom, ktorí sa na základe národnostných zápasov v reformnom období a poučenia z roku 1848 a priori obávali toho, že národnostiam sa v kategórii politického národa neujde nijaké miesto, pokiaľ hromadne nezvolia pomaďarčenie. Preto sa jednotlivé národnostné hnutia snažili vyjasniť svoj vzťah k politickému národu, ďalej k národnostnému zákonu, ktorý politický národ definoval najmenej v dvojakom zmysle, a súbežne s tým položiť základy pre rozvoj vlastnej národnosti. Voči útokom oficiálnej národnostnej politiky, ktorá sa odvolávala na chiméry panslavizmu a dákoromanizmu, sa pokúsili systematizovať vlastný národno-národnostný program.

Po prvých neúspechoch národnostných programov, polemík a politických zápasov boli tri najsilnejšie národnostné hnutia (rumunská, slovenská a srbská strana) nútené stiahnuť sa v 80. rokoch minulého storočia do politickej pasivity, aby mohli – získajúc čas a zorganizujúc vlastné rady – vypracovať novú taktiku a nové rámce svojej národnej emancipácie. V 90. rokoch nahradil tradičné historicko-právne polemiky a argumenty repertoár o krivdiacej národnostnej politike, pričom jeho značne propagandistické prostriedky (mali pomerne široký dosah) možno pokladať za moderné. Koncepcia politického národa, ktorá bola pozdvihnutá na štátnu ideu maďarského národného štátu, v období dualizmu neohrozovala – takisto ako ani skutočné či zdanlivé výsledky politickej a jazykovej asimilácie – existenciu národností, no v demokratizácii politického verejného života celej krajiny sa prejavila ako osudne spiatočnícka sila.

Národnostné hnutia sa v dôsledku tvorby uhorského národnostného práva a politickej praxe, ktoré boli v rozpore s duchom, niekedy aj s literou národnostného zákona, aktivizovali rýchlejšie a mohutnejšie, než sa predpokladalo. Národnosti využili všetky prostriedky – od exkluzívneho priestoru diskusií v sneme až po *drobnú prácu* organizovania regionálnych spotrebiteľských a úverových družstiev, od vydávania nemilosrdne opozičných politických periodík v desaťtisícovom náklade až po väznenie vo Váci a Segedíne, ktoré bolo prežívané a prezentované ako národné martýrstvo – na to, aby doma a v zahraničí obránili, respektíve zdôraznili svoj nesúhlas s maďarským nacionalizmom, ktorý často nedokázal odpovedať inak než represívnymi opatreniami. V tomto ohľade boli opakujúce sa vládne útoky voči systému národnostných kultúrnych inštitúcií bázou pre organizovanie memoránd, manifestov a propagandistických akcií, ktoré vyvolávali najviac pochopenia a podpory. Ako to uvidíme v slovenskom prípade, práve tieto principiálne nesprávne rozhodnutia uhorských vlád boli z veľkej časti jedným z východísk toho, že juhoslovanské, veľkorumunské a československé úsilia o jednotu našli praktické základy, že sa stali organizovanými.

Jednotlivé národnostné hnutia zaujali voči pojmu uhorský politický národ a voči jeho praktickému stelesneniu v uhorskej štátnej idei zásadne jednotný, odmietavý postoj. Bázou tohto spojenectva bol strach o vlastnú národnú kultúru, ochrana práv materinského jazyka a požiadavka mať vlastné, akceptované politické rámce. Rozdiely medzi národnostnými hnutiami vyplývajú najmä z rôznej sily jednotlivých hnutí, predovšetkým z veľkosti a organizovanosti takzvanej národnostnej strednej triedy. Veď ešte aj z tohto

hľadiska najsilnejšie saské a srbské hnutie sa dostalo voči maďarizačnej vládnej politike do defenzívy. Národnosti na prelome storočí sa rozvojom hospodárskeho a družstevného organizovania zároveň snažili zahatať cestu tým maďarským úsiliam, ktoré si vytýčili za cieľ vytvoriť jednotnú maďarskú inteligenciu a strednú triedu. Tento prostriedok bol v procese posilnenia národného povedomia národnostných más a rozšírenia masovej základne národnostných hnutí účinnejší než akákoľvek politická, právna, literárna alebo politická argumentácia. Rýchlo sa oslabil vplyv „maďarskej strednej vrstvy udržiavajúcej štát" a žúp stelesňujúcich jej politickú vôľu, ktoré tak priamo pociťovali, že štátne integračné procesy uviazli, dokonca že hrozí nebezpečenstvo ich zvratu.

Všetky pokusy o zblíženie a dohodu, ktorými chceli národnosti v rámci uhorského politického národa dosiahnuť skutočnú národnú rovnoprávnosť, sa na maďarskej strane stretli s povýšeneckým odmietnutím, v lepšom prípade s hluchými ušami. V dňoch rozpadu štátu roku 1918 a po ňom maďarská strana neraz vystúpila s alternatívnymi možnosťami riešenia, ako „východné Švajčiarsko", národnostná federalizácia alebo autonómia Sedmohradska, pričom tieto riešenia sa v období dualizmu objavovali aj v národnostnej kritike uhorskej štátnej idey a uhorského politického národa ako jej konštruktívny súhrn. Pri pohľade z konca dvadsiateho storočia sa zdá, že všetky tieto alternatívy sa tvrdohlavo viažu na prehnané situácie, a keďže ani v minulosti, ani v súčasnosti nevyvolali nijaký ohlas, už dlhší čas sa národná rovnoprávnosť ako par excellence menšinová idea zaraďuje medzi racionálne ilúzie.